

УДК [001:930] (477.75) – 057.4

СТРУКТУРНІ УТВОРЕННЯ НІЖИНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ 1920-Х РОКІВ ЯК ЦЕНТР ОСВІТНЬОЇ, КУЛЬТУРНОЇ ТА НАУКОВОЇ РОБОТИ

Зозуля С.Ю., ст. наук. співр.

(Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК)

В статье рассматриваются основные инфраструктурные образования Нежинской научно-исследовательской кафедры истории культуры и языка (ННДК), их роль в развитии инфраструктуры Нежинской высшей школы, а также их влияние на развитие образовательных и культурных процессов региона.

The article is dedicated to basic infrastructural formations of the Nizhyn Research Department Of History Of Culture And Language (NNDK), their role in development of Nizhyn Higher School's infrastructure, and also their influence on development of educational and cultural processes of Nizhyn region.

Реформа вищої школи в Україні 1921 р. суттєво вплинула на систему наукової і культурно-освітньої роботи, що майже впродовж сторіччя формувалася при університетах і прирівняних до них у статусі вищих навчальних закладах.

Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька (далі – НІФІ) як установа Ніжинської вищої школи (далі – НВШ) [1] в умовах провінційного життя і відсутності в регіоні інших інтелектуальних установ подібного рівня по суті виконував роль центру такої роботи: викладачами велися наукові студії, через існуючі при НІФІ наукові товариства до наукової роботи залучалися студенти, з різною інтенсивністю поза межами інституту професорами НІФІ велася просвітницька робота, при інституті було засновано перший і до 1918 р. єдиний в регіоні музей, робилася спроба заснувати науковий архів, функціонувала наукова бібліотека, наукове товариство тощо [2].

Із утвердженням в Україні радянської влади, дореволюційні університети та прирівняні до них у статусі навчальні заклади розглядалися як “розсад-

ники буржуазних ідей” [3], де наукова робота неузгоджувалася з навчальним процесом, була цілком неконтрольованою, позаяк велася професорами на власний розсуд [4]. Реформована з 1921 р. система вищої освіти мала залишити навчальним закладам лише освітню функцію: підготовку для народного господарства спеціалістів у різних галузях відповідної кваліфікації, а також вчителів середніх шкіл і технікумів [5]. Відтак, утворений на теренах НІФІ інститут народної освіти de jure був позбавлений функцій наукової та культурно-освітньої роботи.

Ведення наукової роботи з 1921 р. радянським керівництвом було покладено на мережу новостворюваних науково-дослідних установ – науково-дослідних кафедр (далі НДК) та науково-дослідних інститутів [6]. Ніжинська НДК культури та мови (далі – Ніжинська НДК, ННДК, Кафедра) постала на початку 1922 р. і адміністративно підпорядковувалася Науковому комітетові Укголовпрофосу НКО УСРР, але вважалася структурним утворенням Ніжинського ІНО, використовуючи його матеріально-технічну базу і кадровий потенціал, із керівництвом котрого мала узгоджувати свою ді-

яльність [7]. Основними напрямками досліджень було задекларовано історичні й філологічні студії, з подальшою перспективою започаткування також педагогічних [8].

До найбільш значущих можна віднести досліди керівника філологічної секції (з 1923 р. – також керівник Кафедри) В.А. Резанова з історії російської літератури XVIII ст. та розробку теоретичних засад до нової дисципліни – літературології [9]; дійсного члена цієї ж секції О.С. Грузинського над рукописами М.В. Гоголя з фондів інститутської бібліотеки, а також із літератури доби Українського Відродження XVI–XVII ст. [10]; керівника історичної секції Г.А. Максимовича щодо діяльності Законодавчої комісії 1767 р. та діяльності П.О. Румянцова-Задунайського по управлінню Малоросією в другій половині XVIII ст. [11]; керівника античної секції І.І. Семенова з історії релігії в давньому світі та античної етики доби еллінізму [12]; дійсного члена історичної секції М.М. Бережкова з історії міста Ніжина і української історіографії кінця XVIII – першої половини XIX ст. [13], дійсного члена античної секції І.Г. Турцевича з історії соціальних рухів XIV ст. на території Візантії [14] тощо. В 1925 р. у складі ННДК окремою секцією постала педолого-педагогічна [15].

Протягом наступних шести років її співробітникам удалося розгорнути дослідження з рефлексології – досліди Я.М. Колубовського і М.А. Рябка щодо функцій кори головного мозку в дітей дошкільного віку в межах заснованої ними-таки рефлексологічної лабораторії [16], історії педагогіки другої половини XIX – початку XX ст. (М.Ф. Даденков) [17], здійснити комплексне психофізіологічне дослідження випускників місцевих середніх шкіл [18].

Відразу ж із заснуванням ННДК було вирішено питання про відкриття аспірантури, що мала забезпечити Кафедру молодією науковою зміною. Так, протягом 1922-23 років розпочали аспі-

рантську підготовку філологи В.А. Михальський, М.М. Лук'янов, В.С. Родіонова; історики А.Г. Єршов, О.Г. Максимович, В.С. Євфимовський, В.В. Дубровський, В.А. Фесенко; античники Т.П. Алексєєв, К.Т. Штеппа [19]. Щоправда, повноцінну роботу аспірантури вдалося налагодити тільки з 1925 р. – наслідком “перереєстрації” аспірантів влітку-восени 1923 р. стало відрахування за різними формальними причинами практично всіх аспірантів Кафедри [20]; навчання продовжив лише А.Г. Єршов; а також К.Т. Штеппа, якого за місяць після відрахування поновили в аспірантурі [21]. З новим набором до аспірантури протягом 1925–1926 академічного року, до роботи на Кафедрі залучаються молоді і здібні науковці: М.А. Рябка, О.С. Пулинець, П.В. Одарченко, І.Я. Павловський, І.Д. Миронець, В.П. Котляров, І.Ю. Спаський, М.Ф. Проценко, фактично поновилися в аспірантурі Т.П. Алексєєв і В.А. Фесенко [22].

З цього часу поруч із індивідуальною роботою, почали практикуватися й колективні форми роботи: підсумкові колоквіуми, обговорення результатів аспірантських досліджень на спільних (пленарних) засіданнях Кафедри, проводилися аспірантські семінари: І.Г. Турцевичем із античної літератури, епіграфіки та джерел до історії давньої Греції і Риму [23], В.І. Резановим – історії російської літератури XVIII–XIX ст. [24], Є.А. Рихліком – історії української мови і діалектології [25]; а також із польської мови [26]; Я.М. Колубовським – рефлексології й педології [27], згодом – із історії педагогіки і дидактики [28]; О.І. Покровським – про походження середньовічних цехів у Європі [29] тощо. Віянням часу було утворення семінару з марксизму, обов'язкового для всіх аспірантів Кафедри [30].

Результатом навчання в аспірантурі були промоційні захисти, внаслідок яких Кафедра поповнилася кількома талановитими науковцями. Наприкінці 1924 р. після успішної промоції науко-

вим співробітником ННДК став К.Т. Штеппа [31], за рік – А.Г. Єршов [32], практично одночасно з останнім пройшов процедуру захисту М.Н. Петровський [33], в 1929 р. – Т.П. Алексеев і М.А. Рябко [34]; В.А. Фесенко, О.С. Пулинець, В.П. Котляров і П.В. Одарченко планували відбутися промоцію на межі 1929–1930 р., але з огляду на початок “сталінської” освітньої реформи, ідеологічних “чисток” наукових установ, а згодом і ліквідації ННДК, не змогли реалізувати свого прагнення [35]. Інші випускники аспірантури ННДК займалися викладацькою діяльністю, переважно в стінах Ніжинського ІНО. Загалом, належний науковий вишкіл за вісім років існування ННДК пройшли майже півсотні аспірантів.

У 1922–1930 роках дисципліни історичного та філологічного (а з 1925 р. – і педолого-педагогічного) напрямку в Ніжинському ІНО викладали майже виключно співробітники ННДК: мистецтвознавство М.В. Тихомиров, історію України Г.А. Максимович, всесвітню історію О.І. Покровський, зарубіжну літературу В.І. Резанов; педагогіку, українське та загальне мовознавство О.С. Грузинський, німецьку мову І.І. Семенов [36]. Згодом до викладання в Ніжинському ІНО долучилися Я.М. Колубовський, Є.А. Рихлік, М.Ф. Даденков. Співробітникам Кафедри належить розробка нових лекційно-практичних курсів, обумовлених тогочасними реаліями: теорія марксизму (О.О. Карпеко), основи ленінізму (М.Г. Куїс), діалектичний матеріалізм, система радянської освіти (В.В. Кукаркін), соціально-економічний мінімум (О.Г. Максимович), історія пролетарського письменства (В.І. Резанов) [37] тощо. Курс історії України поступово трансформувалася в “історію класової боротьби на Україні”, що після від’їзду Г.А. Максимовича читався М.Н. Петровським [38]; аналогічно трансформувалася й курс всесвітньої історії – “історію реврухів на Заході”, що

викладав науковий співробітник, пізніше – керівник античної секції, К.Т. Штеппа [39]. З-поміж кафедралів на робітфаці (зreformовані підготовчі курси) викладали Є.А. Рихлік, В.І. Резанов, П.А. Буштєдт, Б.М. Шифрін, В.В. Кукаркін [40]. Крім того, частина кафедралів обіймала різні керівні посади в ІНО: М.В. Тихомиров перебував на посаді ректора, І.І. Семенов – проректора, В.І. Резанов – декана [41], Г.А. Максимович – завідувача підготовчими курсами [42]. З першого півріччя 1925 р. В.І. Резанов очолював інститутську предметну комісію з суспільствознавства, в котрій також працювали кафедралі М.Г. Куїс, О.С. Грузинський, М.Н. Петровський, К.Т. Штеппа, В.В. Кукаркін, А.Г. Єршов, В.П. Котляров [43]. Головою предметної комісії з української літератури і мови був Є.А. Рихлік [44]. О.С. Грузинський до вересня 1925 р. завідував навчальною частиною Ніжинського ІНО та був деканом факультету соціального виховання [45], згодом його на посаді змінив Б.М. Шевельов [46], а з вересня 1926 р. незмінним деканом був К.Т. Штеппа [47].

Активізування педагогічної роботи репрезентантів кафедри починаючи з другої половини 1924 р. обумовлено в цілому посиленням процесу педагогізації вищої школи в Україні цього часу. В Ніжинському ІНО це мало вияв у вигляді переходу інституту на лабораторно-бригадний метод навчання – т.зв. Дальтон-план. Ця, безперечно цікава, форма роботи мала як певні переваги, так і недоліки [48], одночасно маючи і противників, і прибічників. Із-поміж кафедралів найбільшим прихильником нового методу навчання був О.С. Грузинський, якому належить теоретичне обґрунтування запровадження нового методу в Ніжинському ІНО [49]. Щоправда, інші співробітники кафедри – В.І. Резанов, М.Н. Петровський, О.І. Покровський – досить скептично поставилися до нововведення і, наприклад, керівник ННДК часто поруч із

обов'язковим лабораторним методом практикував більш звичні семінарські заняття. З переходом на Дальтон-план замість інститутських кафедр було запроваджено систему кабінетів, котрим, до речі (крім фізичного і природничого), керували репрезентанти Ніжинської НДК [50].

Задля допомоги українізації ІНО наприкінці 1925 р. у складі філологічної секції було створено комісію по виробленню наукової термінології [51]. Формування Термінологічної комісії було доручено тільки-но обраному дійсним членом кафедри Є.А. Рихліку, що з нового навчального року почав професорувати в Ніжинському ІНО. До складу комісії ввійшли В.І. Резанов, Я.М. Колубовський, аспіранти І.Я. Павловський, В.А. Фесенко, Г.О. Костенецький, а також викладач ІНО М.К. Волинський [52].

Протягом першої половини 1926 р. комісія виробила єдині вимоги до правопису документації ІНО, розробила загальний план українізації інституту, виробила вимоги щодо рівня володіння українською мовою, організувала іспит для студентів на предмет знання української мови. Практична робота комісії виявлялася в консультуванні викладачів і студентів при підготовці наукових або методичних матеріалів; у плані співробітництва з ВУАН було встановлено і надіслано для остаточного затвердження до Інституту Української Наукової Мови 140 термінів [53].

На жаль, невдовзі робота Термінологічної комісії загальмувалася, а на початку 1927 р. її було ліквідовано [54]. Причини цього можна вбачати в формалізованому підході та форсуванні процесу українізації, коли керівництво ІНО вимагало вже на початку 1926–1927 навчального року добитися 100% результату [55]. З іншого боку самі члени комісії були незадоволені її роботою, що звелася до механічного звірення термінів за словником і редагування тексту інститутських “Записок” [56]. Однак участь кафедралів у процесі українізації

не припинилася – функції Термінологічної комісії перебрав на себе інститутський Кабінет українознавства та створена на початку 1927 р. секція української мови і літератури ННДК.

Діяльність ННДК була помітною і поза інститутськими стінами. З кафедральних звітів стає зрозумілим, що її співробітники влаштовували лекторії в робітничих клубах, військових частинах, місцевій партійній школі; керували роботою міських гуртків, брали участь у роботі міськомів, окружного методкабінету; міських і окружних відділеннях Секції Наукових Робітників, спілки “Робос”, М.Н. Петровський викладав у місцевому Іспарті; В.І. Резанов, Є.А. Рихлік, М.А. Рябко були членами (депутатами від ІНО) Ніжинської міськради тощо [57]. Найбільш яскравою в плані культурно-масової роботи була участь кафедралів у тримісячнику української культури на Ніжинщині, коли впродовж червня-серпня 1929 р. силами секції української літератури та мовознавства, а також секції української і російської історії було прочитано низку доповідей і лекцій із новітньої української літератури, історії та мовознавства, зокрема – популяризації нового українського правопису [58]. Показовою є також науково-консультативна допомога ННДК під час ремонтування в 1925–1929 роках грецьких храмів у Ніжині [59].

Основною формою науково-громадської роботи Ніжинської НДК були публічні засідання кафедри, приурочені до пам'ятних дат, подій, роковин народження чи смерті визначних культурних діячів, науковців тощо, що було визначено ще на спільному засіданні 29 жовтня 1924 р. [60]. Так, протягом 1925–1930 років було влаштовано засідання до роковин смерті М.М. Коцюбинського, М.В. Гоголя; до річниць від дня народження Максима Горького, М.Г. Чернишевського, Л.М. Толстого; кілька прилюдних засідань було присвячено пам'яті померлих співробітників кафедри І.І. Семенова, В.Г. Ляскоронського, О.І. Покровсь-

кого. Восени 1927 р. співробітники ННДК живо відгукнулися на пропозицію Історичної секції ВУАН щодо святкування в Україні сторіччя появи “Малоросійських песен” М.О. Максимовича [61], внаслідок чого на початку жовтня було влаштовано прилюдне засідання Кафедри, де з доповідями виступили Є.А. Рихлік і М.Н. Петровський, визначивши цю подію як “свято української науки” [62]. Кафедрали також брали участь у подібних заходах, організованих адміністрацією Ніжинського ІНО: засіданнях до роковин смерті Л.І. Глібова, І.Я. Франка, Лесі Українки, до 10-річчя Жовтневої революції, активно допомагали в проведенні щорічних Шевченківських свят тощо [63].

Своєрідним продовженням краєзнавчих студій Ніжинського історико-філологічного товариства при НІФІ (далі – НІФТ) [64], була діяльність Ніжинського Наукового Товариства Краєзнавства (далі – ННТК). НІФТ в 1920 р. припинило існування через ліквідацію НІФІ і за рішенням ННДК з серпня 1922 р. вважалось “состоящим при Научно-Исследовательской кафедре” [65]. Наприкінці 1924 р. з числа співробітників ННДК виділилася ініціативна група щодо створення в Ніжині регіонального краєзнавчого товариства [66]. До неї входили дійсні члени Кафедри О.С. Грузинський, І.Г. Турцевич, аспіранти А.Г. Єршов, В.А. Фесенко, а також керівник ННДК В.І.Резанов, якому належить розробка програми діяльності майбутнього товариства, рекомендацій щодо методів і форм роботи, окремих установчих документів [67].

Наприкінці січня 1925 р. всі згадані кафедрали разом із майбутнім аспірантом Кафедри І.Ю. Спаським увійшли до складу засновників ННТК, а В.І. Резанова було обрано його тимчасовим головою [68]. Згодом, до керівних органів ННТК входили А.Г. Єршов (заступник голови, в.о. голови в 1927 р.), В.А. Фесенко (секретар до 1928 р.), П.В. Одарченко (секретар у 1928–1929 роках), К.Т. Штеппа (скарбник),

М.М. Бережков та М.Г. Куїс (члени Ради товариства, останній у 1928–1930 роках – голова ННТК) [69]. Персональна присутність кафедралів у складі ННТК була відчутною не тільки в керівництві. Вони склали кістяк усіх секцій, окрім природничої – протягом 1920-х років на кафедрі природничиків не було. М.Н. Перовський завідував бібліотекою товариства й очолював історичну секцію, Є.А. Рихлік – етнографічну, В.В. Кукаркін – статистично-економічну [70]. Протягом 1928–1929 років дійсними членами ННТК перебували всі тодішні члени Кафедри [71].

До напрямів діяльності ННТК входили популяризація краєзнавчої роботи, рекламування власної діяльності через друковані органи, лекторії або тематичні семінари, а також стимулювання аматорської роботи по збору й обробці місцевого матеріалу. В науковому плані дослідження ННТК мали охоплювати широкий спектр проблем Ніжина й округи, а також Прилуччини та Роменщини, “що межують з округом і мають природно-господарсько-культурні зв’язки” [72]. Співробітники Кафедри, наскільки це було можливо, виступали ініціаторами тих чи інших досліджень, заходів. Так, наприклад, до заходів з приводу 100-річчя появи збірки М.О. Максимовича “Малоросійські пісні”, влаштованих ННДК, долучилося й ННТК [73]. Часто, проектуючи власні наукові студії на місцевий ґрунт, вони стимулювали появу інтересу до цього аспекту краєзнавства в інших дослідників. І.Ю. Спаський, перебуваючи аспірантом історичної секції кафедри, в ННТК співпрацював із секцією етнографічною [74]. Кафедральні теми в окремих випадках, навіть, ставали магістральними напрямками дослідів товариства – комплексне вивчення історії Ніжина керівником секції української і російської історії ННДК М.М. Бережковим органічно вписалося до студій історичної секції товариства [75].

19 квітня 1923 р. постановою Чернігівського губвиконкому було створе-

но Ніжинський окружний архів [76]. Слід вказати, що певна частка участі в заснуванні архіву належить В.В. Дубровському, тогочасному аспірантові Ніжинської НДК, котрий у січні 1923 р. обійняв посаду завідувача Чернігівського губернського історичного архіву, а за півроку – очолив губернське архівне управління [77]. Ніжинським інструктором (фактичним завідувачем) було призначено іншого аспіранта Кафедри В.С. Євфимовського, архіваріусом – наукового співробітника ННДК В.Р. Фохта; невдовзі архів очолив В.А. Фесенко [78].

За короткий проміжок часу було концентровано в єдиному приміщенні раніше виявлені документи Ніжинської міської та земської управи, повітового предводителя дворянства й окружного суду [79], взято на облік документи місцевого Благовіщенського чоловічого монастиря та Ніжинського грецького магістрату [80]; розпочалася робота з обліку архівів Ічні, Козельця, Остра, архівів сільрад тощо [81]. За допомоги інших кафедралів і місцевих аматорів від знищення і розкрадання співробітниками архіву було врятовано кілька цінних масивів документів, зокрема жалувані грамоти Ніжину XVI ст. [82]

Відразу ж почалася й робота по упорядкуванню фондів, що дозволило налагодити постійну роботу в архіві дослідників: уже в 1923 р. фондами користувалися співробітники ННДК Г.А. Максимович, А.Г. Єршов, О.С. Грузинський [83]; в другій половині 1920-х років фонди архіву опрацьовували співробітники ВУАН К.В. Харлампович, П.В. Клименко, Л.В. Милович, В.І. Новицький, М.Є. та Т.М. Слабченки, О.О. Грушевська; також місцеві аматори, – загалом до 30-35 дослідників щорічно [84]. Не кажучи вже про кафедралів, для котрих архів був “домашнім” [85].

Справі упорядкування архівних фондів значно прислужився історико-архівний гурток, створений улітку 1924 р. з ініціативи аспіранта ННДК А.Г. Єршова та майбутніх співробітни-

ків ННДК – керівника окрархіву В.А. Фесенка та викладача ІНО М.Н. Петровського [86]. Чисельно гурток складався з 15–20 осіб, – студентів і викладачів місцевого ІНО, архівістів і кількох аматорів, які, за прикладом аналогічного утворення в Чернігові [87], описували фонди, облаштовували приміщення архіву, вели наукову обробку тощо [88]. Крім того, під керівництвом кафедралів гуртківці вивчали теоретичні архівознавчі питання [89].

Ідея перетворення Інститутського музею на універсальний і загальноміський визріла в надрах реорганізації його роботи протягом першої половини 1925 р., коли за ініціативи новопризначеного директора К.Т. Штеппи поповнилася експозиція музею і він розділився на власне Інститутський музей і Гоголівську кімнату [90]. Протягом 1925 р. відбувся ремонт приміщень, установлено тісний контакт із міським політосом; в оновленій експозиції віянням часу з’явилися матеріали з історії революційної боротьби на Ніжинщині [91].

З літа того ж року почалася підготовка до створення в Ніжині окружного музею [92]. Навколо Інститутського музею в 1925–1926 роках сформувалася група молодих пошуківців-ентузіастів (аспіранти ННДК І.Ю. Спаський, І.Я. Павловський, О.С. Пулинець, кілька інших студентів і місцевих аматорів) [93], котрими здійснювалася пошукова й дослідницька робота. Дякуючи їх старанням було упорядковано наявні фонди, а також зібрано достатньо етнографічного й архівного матеріалу для того, щоб наступного року окрмузей почав працювати. З 15 липня 1927 р. до керування музеєм тимчасово став О.С. Пулинець [94], а навесні наступного року цю посаду обійняв І.Ю. Спаський [95].

Окружний музей суттєво відрізнявся від свого попередника не тільки кількістю фондів і експозицій, – відтепер його діяльність охоплювала територію Ніжинського округу й адміністративно підпорядковувався місцевому окрвиконкому.

Реструктурована експозиція, що розміщувалася в тому-таки приміщенні ІНО, відображала структурну будову роботи музею. З моменту відкриття він мав відділи: історико-революційний, етнографічний, старого Ніжина та церковної старовини [96]. Основною роботою в Інститутському музеї були екскурсії для студентів, зрідка для школярів міста [97].

Окружний музей поставив, поряд із екскурсійною, на належний рівень пошукову, дослідницьку та пропагандистську роботу. За участі кафедралів у роботі музею, його фонди за рахунок передачі речей із розорених поміщицьких маєтків, придбання, дарунків протягом 1927–1930 років майже подвоїлися [98]. Було підготовлено кілька тематичних оглядів, добірок матеріалів, одна з котрих стала основою нової експозиції – куточку [відділу] М.К. Заньковецької [99]. З метою популяризації роботи музею періодично влаштовувалися тематичні виставки, планувалося друкувати статті краєзнавчого характеру в місцевій пресі.

Робота музею велася в тісному зв'язку з краєзнавчою й архівною діяльністю в окрузі. Більшість активістів та співробітників музею перебували членами ННТК, кілька з них відвідували заняття студентського історико-архівного гуртка [100]. Протягом 1927–1929 років для оновлення експозиції спільно з музеєм і, швидше за все, на його замовлення було підготовлено кілька добірок матеріалів і публікацій про М.К. Заньковецьку, мистецьке життя в Ніжині тощо [101].

Не можна обійти увагою зусилля співробітників кафедри по налагодженню бібліотечної справи у стінах ІНО і в регіоні в цілому. На момент створення ННДК інститутською книгозбірнею завідував керівник античної секції І.І. Семенов [102], після смерті котрого керування бібліотекою перебрав на себе інший кафедрал М.М. Бережков [103]. Останньому довелося практично наново налагоджувати роботу бібліотеки, оскільки після громадянської війни

фонди були частково розкрадені, решту розпорошено по кільком приміщеннях, було порушено їх систематизацію; потрібно було також упорядковувати включені до Фундаментальної бібліотеки інші частини книгозбірні ІНО – бібліотеку НВЖК, Олександрівського Грецького училища, НІФТ та студентської книгозбірні НІФІ [104]. Найбільш гострою проблемою залишалася невпорядкованість каталогу, – призначений у 1929 р. завідувачем бібліотеки ІНО аспірант ННДК В.К. Пухтинський у рапорті новому ректору С.С. Пораді заявляв про намір провести генеральну перевірку й розпочати укладання нового каталогу [105]. Однак, на заваді стало реформування самого ІНО та пов'язаний зі змінами в навчальних програмах процес вилучення “ідеологічно шкідливої” літератури в 1929–1935 роках [106].

Одночасно формувалася і власна бібліотека Кафедри. Зібрані впродовж 1922–30 років фонди становили майже 400 назв монографічної літератури і приблизно стільки ж примірників періодичних видань, серед яких: сучасні монографії М.С. Грушевського, Д.І. Дорошенка, М.Я. Матра, М.І. Яворського, Е. Arbman'a, К. Beth'a, О. Tafraли'a, М. Weber'a та інші), книги з бібліотеки В.Г. Ляскоронського, О.І. Покровського [107]; добірки часописів “Записки НТШ”, “Записки історико-філологічного відділу ВУАН”, “Україна”, “Етнографія”, “Труды Института Истории”, “Вестник психологии, педагогики и психотехники”, “Historische Zeitschrift”, “Berliner Philologische Wochenschrift”, “Polski Kwartalnyk Historyczny” [108]; “Biblioteca philologica classica” за 1914–1921 роки [109].

У 1922 р. тодішній аспірант Ніжинської НДК К.Т. Штеппа працював бібліотекарем Центральної окружної бібліотеки м. Ніжина, і одночасно завідував книжковим складом [110]. Завідував окружною бібліотекою на той час В.Р. Фохт [111]. Наступного року на посаді його змінив Т.П. Алексеев [112]. Обмеженість документальної бази не дозволяє більш-

менш повно оцінити їх роботу, однак встановлено, що в 1927–1929 роках останній перебував також бібліотечним інспектором Ніжинського округу [113], коли було відкрито кілька десятків нових сільських бібліотек і хат-читалень.

Крім усього вище зазначеного з 1924 р. Ніжинська НДК започаткувала власну видавничу діяльність, надрукувавши два числа кафедрального “Бюллетеня”, а з наступного року брала дієву участь у виданні “Записок Ніжинського ІНО”: частково фінансувала, редагування здійснювалося її співробітниками (В.І. Резановим, М.Н. Петровським), більшість розвідок також належала кафедралам [114].

Таким чином, структурними утвореннями Ніжинської вищої школи впродовж 1920-х років були Ніжинський ІНО та Ніжинська НДК історії культури та мови, що постали на місці зреформованого НІФІ. Інститут народної освіти, у силу освітньої політики радянської влади в УСРР зазначеного періоду, виконував виключно начальнопедagogічні функції, натомість спадкоємцем науково-дослідних і культурно-освітніх традицій НВШ стала науководослідна кафедра. Зусиллями співробітників і аспірантів ННДК було започатковано, а в більшості випадків – продовжено, певні напрями наукових досліджень, забезпечено зміну поколінь ніжинських науковців. Винятковою є роль репрезентантів Кафедри в розбудові інфраструктури НВШ (архіву, музею, бібліотеки, наукового товариства), а також у перетворенні їх у своєрідні осередки культурного життя регіону. Крім того, помітною була педагогічна і громадська (за змістом просвітницька, але часто в кон’юнктурі часу – агітаційно-пропагандистська) діяльність кафедралів.

Відтак, Ніжинську НДК в 1920-х роках можна вважати своєрідним науково-культурним центром, де поєднувалися професійна науково-дослідна і науково-педагогічна робота з координуванням наукового аматорського, освітнього і культурного життя в регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпосереднім наступником НІФІ був Ніжинський Науково-Педагогічний Інститут (далі – ННП). Проте, зважаючи на короткий термін його існування (1920-21 академічний рік), у даному випадку буде доцільніше розглядати структурну зміну НВШ за схемою “НІФІ→Ніжинський ІНО/ННДК”, де ННП розглядається одночасно як завершальний етап існування НІФІ і як перехідний між НІФІ та ІНО.

2. Див.: Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин, 1999. – С.38–101; *Вони ж.* Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету. – Ніжин, 2000. – С.23–98.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. Р-4805, оп. 1, од. зб. 23, арк. 19.

4. Там само, ф. Р-166, оп. 3, од. зб. 405, арк. 2.

5. Там само, ф. Р-4805, оп. 1, од. зб. 23, арк. 20.

6. Семковський С. Задачи научно-исследовательских кафедр // Наука на Украине. – 1922. – №1. – С.5–14.

7. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. Р-6121, оп. 1, спр. 276, арк. 1–2.

8. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 2, од. зб. 464, арк. 2 зв.–4 зв.

9. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 281, арк. 67.

10. Там само, арк. 63а–63а зв.

11. Там само, арк. 165–168.

12. Там само, арк. 68.

13. Там само, арк. 182.

14. Там само, спр. 310, арк. 59.

15. Там само, спр. 320, арк. 47.

16. Там само, спр. 386, арк. 47.

17. Там само, спр. 425, арк. 83.

18. Там само, спр. 170, арк. 48; спр. 356, арк. 61 зв.

19. Там само, спр. 281, арк. 188–190 зв.

20. Там само, арк. 220.

21. Там само, арк. 334.

22. Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови про Ніжинському Інституті Народної Освіти з 1-го травня 1926 року до 1-го липня 1928 року // Записки Ніжинського інституту народної освіти. Кн. VIII. – Ніжин, 1928. – С.185–188.

23. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 310, арк. 54.

24. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 2, од. зб. 464, арк. 157.

25. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 170, арк. 42.

26. Там само, спр. 379, арк. 23 зв.
 27. Там само, арк. 122.
 28. Там само, спр. 170, арк. 48.
 29. Там само, спр. 310, арк. 72.
 30. Там само, спр. 106, арк. 34.
 31. Там само, спр. 310, арк. 58.
 32. Там само, спр. 320, арк. 105.
 33. Там само, спр. 70, арк. 35–36.
- М.Н. Петровський аспірантом Кафедри не був. Його було рекомендовано до аспірантури навесні 1925 р. *post factum*, оскільки ще в 1919 р. він направлявся до Київського університету для продовження навчання. Однак, тоді на заваді стали обставини. На початку 1925 р. М.Н. Петровський повернувся до Ніжина і почав працювати в місцевому ІНО, одночасно включившись до роботи ННДК.
34. Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови про Ніжинському Інституті Народної Освіти з 1-го травня 1926 року... – С. 187; Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови при Ніжинському Інституті Народної Освіти 1.VII.1928 –1.VII.1929 // Записки Ніженського інституту народної освіти. Кн. IX. – Ніжин, 1929. – С.295.
 35. Див.: Зозуля С.Ю. Василь Архипович Фесенко: короткий біографічний нарис // Сіверянський літопис. – 2002. - №2. – С.68-71; Коваленко О., Острянюк А. Розгром Ніжинської історичної школи // Спеціальні історичні дослідження і України [Вип.10]: Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В.А. Смолія. – К., 2000. – Ч.2. – С.341-351.
 36. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 292, арк. 17-18.
 37. Там само, спр. 89, арк. 10-13; оп.2, спр. 3252, арк. 2.
 38. Там само, оп. 2, спр. 417, арк. 9 зв.
 39. Там само, оп. 1, спр. 379, арк. 98.
 40. Там само, спр. 360, арк. 1–4.
 41. Там само, оп. 2, спр. 129, арк. 20–26.
 42. Там само, оп. 1, спр. 13, арк. 29.
 43. Там само, спр. 89, арк. 27.
 44. Там само, спр. 170, арк. 44.
 45. Там само, спр. 320, арк. 19, 21–23.
 46. Там само, оп. 2, спр. 3308, арк. 4.
 47. Там само, спр. 3388, арк. 31.
 48. Див.: Пінчук Т. Педагогіка у Ніжинській вищій школі. – Ніжин, 2002. – С.27–30.
 49. Див.: Грузинський О.С. Організаційний підхід та основні моменти учбової праці по Дальтонплану в Ніженському ІНО (методи та облік праці) // Записки Ніженського інституту народної освіти. Кн. I. – Ніжин, 1925. – С.25–100.
 50. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 45, арк. 86.
 51. Там само, спр. 70, арк. 38.
 52. Там само, спр. 356, арк. 71.
 53. Там само, арк. 71 зв.
 54. Там само, спр. 106, арк. 30.
 55. Бойко В.М., Бойко О.Д. Досвід та уроки діяльності Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови по здійсненню політики українізації // Література і культура Полісся. – Вип. 4. – Ніжин, 1994. – С. 49.
 56. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 106, арк. 29 зв.
 57. Див.: А[натолій].С[ршов]. Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови при Ніженському Інституті Народної Освіти // Нове село. – 1929. – 23 червня; Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови про Ніжинському Інституті Народної Освіти з 1-го травня 1926 року ... – С. 189; Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови при Ніжинському Інституті Народної Освіти 1.VII.1928... – С. 302; Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови при Ніжинському Інституті Народної Освіти 1.VIII.1929 –1.VIII.1930 // Записки Ніженського інституту народної освіти. Кн. X. – Ніжин, 1930. – С. 294–295.
 58. Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови при Ніжинському Інституті Народної Освіти 1.VII.1928... – С. 302.
 59. Див.: Зозуля С. Сторінка з історії ніжинських грецьких храмів у розрізі діяльності Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922-1930) // Греки в Ніжині (збірник документів і матеріалів, присвячений пам'яті видатного грецького патріота, просвітителя та мецената Миколи Павловича Зосима) / Серія: “Ніжинська старовина”. – Вип. III. – Ніжин, 2003. – С. 150–158.
 60. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 310, арк. 81.
 61. Там само, спр. 79, арк. 97.
 62. Там само, спр. 106, арк. 17.
 63. Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови про Ніжинському Інституті Народної Освіти з 1-го травня 1926 року ... – С. 188–189; Науково-Дослідча Катедра історії культури та мови при Ніжинському Інституті Народної Освіти 1.VII.1928... – С. 303.
 64. Див.: Коваленко О.Б. Ніжинське історико-філологічне товариство і його внесок у розвиток краєзнавства на Чернігівщині // Друга обласна наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – Вип. II. – Чернігів–Ніжин, 1988. – С. 97–100; Колесник М. Становлення науково-історичних товариств на Лівобережній Україні (70-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) // Спеціальні історичні дослідження і України [Вип. 10]: Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В.А. Смолія. – Ч.2. – К., 2000. – С. 326–340, Ясновсь-

- ка Л.В. Археологічна діяльність Ніжинського історико-філологічного товариства // Література та культура Полісся. – Вип.8. – Ніжин, 1997. – С. 105–107.
65. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 2, од. зб. 464, арк. 172.
66. ВДАЧОН, ф. 7621, оп. 1, спр. 370, арк. 11 зв.
67. Там само, арк. 9-10.
68. Там само, ф. Р-6108, оп. 1, спр. 1, арк. 10.
69. Див.: Зозуля С.Ю. Ніжинське краєзнавче товариство 20-х рр. ХХ ст. // Сіверянський літопис. – 2000. – № 5. – С. 98–104.
70. Острянюк А. Ніжинська історична школа: доба розквіту (20-і – початок 30-х рр. ХХ ст.) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 5. – С. 36.
71. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 170, арк. 37.
72. Там само, ф. Р-6108, оп. 1, спр. 1, арк. 9.
73. Там само, спр. 170, арк. 58.
74. Острянюк А. Ніжинська історична школа: доба розквіту... – С. 36.
75. Там само. – С. 36.
76. ВДАЧОН, ф. Р-60, оп. 1, спр. 47, арк. 1.
77. Матяш І. Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 125.
78. ВДАЧОН, ф. Р-60, оп. 1, спр. 47, арк. 4.
79. Там само, ф. Р-5301, оп. 1, спр. 22, арк. 112 зв.
80. Там само, спр. 18, арк. 20.
81. Архівне будівництво на Чернігівщині. 1921–1941 рр. Добірка документів та матеріалів. – Чернігів, 2002. – С. 69.
82. ВДАЧОН, ф. Р-5301, оп. 1, спр. 18, арк. 20; Архівне будівництво на Чернігівщині... – С. 24.
83. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 2, спр. 464, арк. 174, 198; ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 310, арк. 23.
84. ВДАЧОН, ф. Р-5301, оп. 1, спр. 96, арк. 19 зв.-22; спр. 105, арк. 25-26; спр. 125, арк. 15.
85. Там само, спр. 46, арк. 254.
86. Там само, спр. 10, арк. 80.
87. Див.: Матяш І. Чернігівський історико-архівний гурток та його роль у становленні системи архівної освіти в Україні // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 103–115.
88. ВДАЧОН, ф. Р-5301, оп. 1, спр. 22, арк. 68.
89. Там само, спр. 18, арк. 20.
90. Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 45, арк. 9 зв.
91. Там само, арк. 9.
92. Іван Спаський: нарис історії Ніжинського музею (публікація та передмова В. Симоненка та О. Морозова) // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6. – С. 76.
93. Острянюк А. Ніжинська історична школа: доба розквіту... – С. 35.
94. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 413, арк. 37.
95. Там само, ф. Р-6093, оп. 1, спр. 13, арк. 10; ф. Р-6121, оп. 2, спр. 3352, арк. 3.
96. Там само, ф. Р-6093, оп. 1, спр. 13, арк. 9.
97. Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 45, арк. 9.
98. ЦДАВО України, ф. Р-166, оп. 6, спр. 2303, арк. 3, 7–7 зв., 17, 21; ВДАЧОН, ф. Р-6093, оп. 1, спр. 10, арк. 3-4; Спр. 15, арк. 5.
99. ВДАЧОН, ф. Р-6093, оп. 1, спр. 13, арк. 10.
100. Острянюк А. Ніжинська історична школа: доба розквіту... – С. 35.
101. ВДАЧОН, ф. Р-6093, оп. 1, спр. 9, арк. 146; ф. Р-6121, оп. 1, спр. 413, арк. 30.
102. Там само, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 45, арк. 1.
103. Там само, ф. Р-1105, оп. 1, спр. 2358, арк. 15.
104. Самойленко С.Г. Бібліотека історико-філологічного інституту як науковий та культурний центр на Україні // Література та культура Полісся. – Вип.8. – Ніжин, 1997. – С. 81–83.
105. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 2, спр. 1742, арк. 28.
106. Див.: Костенко І. Вилучення “ідеологічно шкідливої літератури” та пограбування фондів фундаментальної бібліотеки // Сіверянський літопис. – 2000. – № 5. – С. 39–47.
107. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 106, арк. 32 зв.
108. Там само, спр. 92, арк. 41 зв.; спр. 379, арк. 7.
109. Там само, спр. 106, арк. 66.
110. Там само, спр. 281, арк. 20.
111. Там само, оп. 2, спр. 129, арк. 33.
112. Там само, оп. 1, спр. 425, арк. 113.
113. Там само, спр. 413, арк. 38.
114. Детальніше див.: Острянюк А. “Записки Ніжинського інституту народної освіти” як історіографічне джерело // Україна і Росія в панорамі століть: Збірник наукових праць на пошану проф. К.М. Ячменіхіна. – Чернігів, 1998. – С. 318–324; *Він же*. Історія Північного Лівобережжя на сторінках “Записок Ніжинського інституту народної освіти” // Сіверянський літопис. – 1999. – № 3. – С. 106–110.